

50e jaargang nummer 2

juni 2017

LAMPAS

tijdschrift voor classici

LAMPAS

Tijdschrift voor classici
Jaargang 50 nummer 2, juni 2017

Redactie

dr. Rutger Allan (Grieks, Vrije Universiteit Amsterdam), dr. Bert van den Berg (Antieke Filosofie, Universiteit Leiden), dr. Jan Willem Drijvers (Oude Geschiedenis, Rijksuniversiteit Groningen), drs. Aniek van den Eersten (redactie-secretaris; Universiteit van Amsterdam), dr. Mark Heerink (Latijn, Universiteit van Amsterdam en Vrije Universiteit Amsterdam), dr. Hugo Koning (Klassieke Talen, Stanislascollege Delft), drs. Suzanne Luger (Klassieke Talen, St. Ignatius-gymnasium Amsterdam, ILO/POWL, Universiteit van Amsterdam), dr. Stephan Mols (Klassieke Archeologie, Radboud Universiteit Nijmegen), drs. Kokkie van Oeveren (Klassieke Talen, St. Ignatius-gymnasium Amsterdam, Vrije Universiteit Amsterdam, VCN), dr. Remco Regtuit (Grieks, Rijksuniversiteit Groningen), dr. Rodie Risselada (voorzitter; Latijn, Universiteit van Amsterdam), dr. Rolf Strootman (Oude Geschiedenis, Universiteit Utrecht).

Redactieadres

Redactiesecretariaat Lampas / Aniek van den Eersten
Universiteit van Amsterdam – Opleiding GLTC
Turfdraagsterpad 9, 1012 XT Amsterdam
e-mail: lampas@verloren.nl
websiteadres: lampas.verloren.nl

Voor reacties op of ideeën over de inhoud van *Lampas*: lampas@verloren.nl

Uitgever, administratie en abonnementen

Uitgeverij Verloren BV
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
telefoon 035-6859856
e-mail: bestel@verloren.nl
websiteadres: www.verloren.nl

Lampas verschijnt vier keer per jaar.

Prijzen voor 2017: Jaarabonnement € 42,-; Studentenabonnement € 25,- (stuur a.u.b. een kopie van de collegekaart naar de uitgever); Abonnement voor instellingen en bibliotheken € 56,-; Losse nummers € 15,-

Betaling gaarne binnen 30 dagen na toezending van een rekening door de uitgever. Abonnementen worden aangegaan voor een jaargang en automatisch verlengd, tenzij bij opgave uitdrukkelijk anders wordt aangegeven. Opzegging dient te geschieden bij de uitgever vóór ingang van de nieuwe jaargang, dus vóór 1 januari van het nieuwe jaar.

Gestolen erfenis 2: tempelroof in Rakote

JAAP-JAN FLINTERMAN

Summary: In the present article, a sequel to a contribution published elsewhere in this issue of *Lampas*, I discuss afrocentric attempts to amend James' story of the plundering of the Royal Library at Alexandria by Alexander and Aristotle. The aim of these attempts is to salvage from its critics the fiction of a palpable theft of Egyptian wisdom by the Greeks. Rakote, the original Egyptian settlement on the location of the city founded by Alexander, is substituted for Alexandria, a temple library for the Ptolemaic institute, and Callisthenes for Aristotle. While James' apologists pretend that they are defending the main thesis of *Stolen Legacy*, they are actually coming up with a new story to replace James' untenable invention. The amended story may look superficially less implausible than the original one, it still is an unfounded contention, unsupported by any evidence, and hard to combine with what we know about Alexander's policies in Egypt and elsewhere. Rather than rescuing James' 'hypothesis' from its critics, the amendments demonstrate the indispensability of fiction for afrocentric discourse.

1 Van Alexandrië naar Rakote

In het eerste paneel van het tweeluik waarvan dit artikel het tweede en afsluitende deel vormt, hebben we een centrale stelling uit *Stolen Legacy* (1954) van George G.M. James tegen het licht gehouden.¹ Volgens James zou Aristoteles in samenwerking met de Macedonische koning Alexander III de Koninklijke Bibliotheek in Alexandrië hebben geplunderd. De reputatie als wijsgeer die hij bij latere generaties genoot en geniet, zou het resultaat zijn van deze diefstal: 'Greek Philosophy is Stolen Egyptian Philosophy'.² Om de houdbaarheid van deze stelling te onderzoeken hebben we in kaart gebracht wat we weten over de stichting van Alexandrië, over de biografie van Aristoteles en over de totstandkoming van de Alexandrijnse bibliotheek. Onze conclusie was dat de bewering van James niet alleen geen enkele steun vindt in de bronnen, maar ook onverenigbaar is met de resultaten van wetenschappelijk onderzoek naar de geschiedenis van de late vierde en vroege derde eeuw v.Chr.

1 Het eerste artikel staat elders in dit *Lampas*-nummer.

2 James (1954: 9).

In dit tweede artikel zullen we bekijken hoe van afrocentrische zijde op deze kritiek is gereageerd.

Met enige vertraging is de kritiek namelijk ook doorgedrongen tot afrocentristen, en het afrocentrische verhaal wordt aangepast. In een bespreking uit 2009 van *Not Out Of Africa* van Mary Lefkowitz (1996) schrijft Molefi Kete Asante het volgende:

The City of Alexandria built in honor of Alexander of Macedonia was not a new city, the Greeks simply expanded an existing city and changed its name. The ancient Egyptian city of Rhacôtis, which probably had an even older name, was the original African city upon which Alexandria was built ...³

Asante hoedt zich ervoor té specifiek te worden, maar zijn geestverwanten hebben er geen problemen mee om de rest op de stippelijntjes in te vullen. Dit is het verweer van Djehuti-Ankh-Kheru tegen de kritiek van Mary Lefkowitz op *Stolen Legacy*:

... [Lefkowitz] is er niet van op de hoogte dat er op de plaats die later bekend zou worden als Alexandrië reeds een stad bestond genaamd Rhakotis, laat staan dat die plaats al honderden jaren bestond. De beroemde farao Ramses II had in Rhakotis een tempel voor Osiris laten bouwen, wat aangeeft dat Rhakotis niet het onbeduidende plaatsje was zoals wel wordt gedacht. In deze is van belang dat Egyptische tempels doorgaans over een bibliotheek beschikten, daarom is het waarschijnlijk dat ook Rhakotis voor de komst van Alexander reeds over een bibliotheek beschikte.⁴

Laten we om te beginnen vaststellen dat er inderdaad een Egyptische nederzetting lag op de plaats waar in de eerste maanden van 331 v.Chr. Alexandrië werd gesticht. Dit blijkt al uit de zogenaamde ‘Satrapenstèle’: een inscriptie van Ptolemaeus Soter uit 311 v.Chr., twintig jaar na de stichting van Alexandrië, toen de toekomstige koning nominaal nog slechts stadhouder (‘satraap’) van Egypte was. Daarin wordt vermeld dat Ptolemaeus’ residentie, Alexandrië, vroeger ‘Rakote’ heette.⁵ Ongeveer dezelfde informatie vinden we in de *Naturalis Historia* (5.11.62) van Plinius de Oudere (eerste eeuw n.Chr.): de plaats waar Alexandrië werd gesticht, heette daarvoor ‘Rhacotes’. De geograaf Strabo (rond het begin van onze jaartelling) vertelt dat er op de plaats waar Alexandrië werd gesticht, een dorp (κῶμη) met de naam ‘Rhacotis’ lag, dat dienst deed als garnizoensplaats (17.1.6). Pausanias, auteur van een beschrijving van de bezienswaardigheden in Griekenland (tweede eeuw n.Chr.), is iets genereuzer: bij hem is Rhacotis een stadje van bescheiden afmetingen

3 Asante (2009).

4 Djehuti-Ankh-Kheru (2016) verwijst voor deze informatie naar Von Fleischer (2013: 38-39). Aylmer von Fleischer is auteur van in eigen beheer uitgegeven boeken met titels als *Megalith. The Black Builders of Stonehenge*; *Blacks in America before Columbus*; en *Ebola, Aids, and the Biological Warfare Program to Eradicate the Black Race*.

5 Zie voor een Nederlandse vertaling van de Satrapenstèle Lodomez (2003).

(5.21.9: πόλισμα ... οὐ μέγα). Uit een opmerking van de Romeinse geschiedschrijver Tacitus (ca. 100 n.Chr.) blijkt dat ‘Rhacotis’ ook de aanduiding voor een van de wijken van Alexandrië was geworden. Het was de wijk waar in de derde eeuw v.Chr. de grote tempel voor Serapis was gebouwd, maar waar voordien reeds een bescheiden heiligdom (*sacellum*) voor Serapis en Isis had gestaan.

Een tempel waarvan de dimensies in overeenstemming waren met de grootte van de stad, verrees op een plek met de naam Rhacotis; daar stond een kapel die van oudsher gewijd was aan Serapis en Isis. (Tacitus, *Historiae* 4.84)

Voor het bestaan van een Egyptische nederzetting op de plaats waar in 331 v.Chr. Alexandrië zou worden gesticht, zijn er naast tekstuele ook geoarcheologische aanwijzingen. In de oostelijke haven zijn resten gevonden van een houten aanlegsteiger, die C14-dateringen rond 400 v.Chr. (+/- 40 jaar) opleveren.⁶ De aanwezigheid in significante concentraties van bijvoorbeeld lood, zware mineralen, organisch materiaal, pollen van landbouwgewassen en microscopisch kleine houtskooldeeltjes in het havensediment wijst erop dat hier reeds eeuwen vóór Alexander sprake was van menselijke activiteit op aanzienlijke schaal.⁷ Alexandrië werd, kortom, gesticht op een plek waar al een Egyptische nederzetting lag. In vergelijking met de stad die Alexander stichtte, en die zich in de volgende eeuwen zou ontwikkelen tot een stad met honderduizenden inwoners, was Rakote ongetwijfeld een bescheiden plaats, maar Alexandrië was geen schepping uit het niets.

Wat Djehuti-Ankh-Kheru verder over Rakote weet te vertellen roept vooral vragen op. Naar een in opdracht van Ramses II (13^e eeuw v.Chr.) gebouwde tempel voor de god Osiris zoekt men in de vakliteratuur tevergeefs. In navolging van Aylmer von Fleischer verwijst Djehuti-Ankh-Kheru voor deze informatie naar een artikel van Jill Kamil uit de *Al-Abram Weekly* van 26 september 2002.⁸ Jill Kamil is de ‘travel and archaeology editor of *Al-Abram Weekly*’, en ze heeft een aantal boeken over het oude Egypte (waaronder verschillende reisgidsen) op haar naam staan, maar waar het verhaal over de Osiristempel van Ramses II in Rakote vandaan komt, blijft een raadsel.⁹ Het enige

6 McKenzie (2003: 37).

7 Véron *et al.* (2006); Stanley *et al.* (2007); Stanley en Bernhardt (2010). De conclusies van de verschillende onderzoeken zijn niet geheel eensluidend, maar wat zij gemeen hebben zijn aanwijzingen voor intensieve menselijke activiteit vanaf het begin van het eerste millennium v.Chr.

8 Von Fleischer (2013: 38-39); Kamil (2002); vergelijk Kamil (2012).

9 Misschien is het verhaal van Kamil het resultaat van een combinatie van twee andere stukjes informatie. Dat is in de eerste plaats de legende in de Alexander-roman (pseudo-Callisthenes 1.33) dat op de plaats van het Serapeum oorspronkelijk een tempel had gestaan die was gebouwd in opdracht van Sesonchosis; vergelijk voor deze legende Lévy (1910: 163-169); Jouanno (2002: 77-78). In de figuur van de legendarische koning die in de bronnen afwisselend Sesostri, Sesonchosis of Sesoösis wordt genoemd, zijn trekken van verschillende historische koningen gecombineerd: Sesostri I (twintigste eeuw v.Chr.), Sesostri III (negentiende eeuw v.Chr.), Ramses II (dertiende eeuw v.Chr.) en Sjesjonk I (tiende eeuw v.Chr.); zie Ladynin (2010) en voor de zogenaamde Sesonchosis-

heiligdom dat in de bronnen wordt genoemd en waarvan men zou kunnen veronderstellen dat het al bestond vóór de stichting van Alexandrië is de door Tacitus (*Historiae* 4.84) vermelde kapel voor Serapis en Isis op de plaats waar onder de Ptolemeëën het Serapeum zou verrijzen. We weten bitter weinig van het Alexandrië van vóór Alexander: zelfs de naam Rakote treffen we pas op de Satrapenstèle, dus ná Alexander, voor het eerst aan.¹⁰ Er zijn in Alexandrië zeker de nodige architectonische elementen uit faraonisch Egypte aangetroffen, óók uit de dertiende eeuw v.Chr., maar in de regel zijn die aantoonbaar van elders uit Egypte aangevoerd voor bouwkundig hergebruik in Ptolemeïsch en/of Romeins Alexandrië.¹¹

Maar goed, een kapel is ook een heiligdom, en laten we *for the sake of argument* met Djehuti-Ankh-Kheru veronderstellen dat zich in die kapel een bibliotheek(je) bevond. Dat is niet onaannemelijk, want Egyptische heiligdommen beschikten vaak over collecties geografische, astronomische, medische, literaire, theologische, divinatoire, liturgische en magische teksten.¹² ‘En bij veroveringen werden stevast de tempels geplunderd inclusief de boeken’, aldus Djehuti-Ankh-Kheru.¹³ Ook voor deze stelling is best iets te zeggen. In elk geval werden vreemde invallers, al dan niet terecht, vaak *beschuldigd* van het plunderen van tempels. We zien dit bijvoorbeeld gedemonstreerd in de zogenaamde ‘Satrapenstèle’, waarin Ptolemaeus Soter claimt dat hij ‘de beelden van de goden [heeft] teruggebracht, tezamen met alle cultusbenodigdheden en alle heilige geschriften uit de tempels van Boven- en Beneden-Egypte, en (...) ze [heeft] teruggezet op hun plaatsen.’ Guy Lodomez wijst er in een noot bij zijn vertaling op dat het hier waarschijnlijk ging om tempeleigdommen die tijdens de Perzische overheersing waren weggevoerd (of zouden zijn weggevoerd).¹⁴

roman Dieleman en Moyer (2010: 441-442), met Lloyd (1982: 37-40) voor de politiek-historische achtergrond. Overbodig op te merken dat men op basis van toeschrijving in historische fictie van de bouw van een tempel aan een legendarische figuur die het een en ander van Ramses II heeft meegekregen, niet kan concluderen dat Ramses II de bouwheer van de desbetreffende tempel was. In de tweede plaats was Alan Rowe de overtuiging toegedaan dat Rakote al sinds het midden van het tweede millennium een belangrijk grensfort was, zie Rowe (1953-1954: 137): ‘Rhacotis (...) was a strong frontier-post in the Western Delta at least since the middle of the Eighteenth Dynasty, about 1500 BC; in the reign of Rameses II it was still a great fort, a fort which remained with many rebuildings until the arrival of Alexander the Great when Rhacotis became the western suburb of the new city then also named “Fort of ... Alexander”.’ Vergelijk Fraser (1972 vol. 1: 6 met vol. 2: 9 n. 22): ‘This claim is based on very uncertain evidence.’

10 Er is zelfs wel verondersteld dat het Egyptische woord ‘rakote’ zoveel betekende als ‘bouwplaats’ en dat het een denigerende aanduiding van de stad in aanbouw was (en dus niet de naam van een reeds eerder bestaande nederzetting). Zie voor samenvatting van de discussie en tegenargumenten Baines (2003), die suggereert dat de naam zoiets kan hebben betekend als ‘scheepswerf’. Het hierboven (bij de noten 6 en 7) vermelde gearcheologische materiaal vormt echter voldoende bewijs voor het bestaan van een Egyptische nederzetting op de plaats waar Alexandrië zou verrijzen.

11 Yoyotte, Fabre en Goddio (2006: 374-379); vergelijk Fraser (1972 vol. 2: 9 n. 22).

12 Ryholt (2013); vergelijk Dunand en Zievie-Coche (2004: 82 en 233).

13 Hira en Djehuti-Ankh-Kheru (2015).

14 Lodomez (2003: 436 en 438 n. f); zie ook Winnicki (1994); Colburn (2015: 173-181).

Er lijkt op het eerste gezicht geen reden om te veronderstellen dat Alexander zich niet aan tempels zou hebben vergrepen. Toch is zo'n reden er wel. Egypte had sinds 525 v.Chr. deel uitgemaakt van het Perzische Rijk, maar eind vijfde eeuw v.Chr. waren de Egyptenaren erin geslaagd hun zelfstandigheid te herwinnen. In 343/2 v.Chr., tien jaar voor de komst van Alexander, waren zij opnieuw door de Perzen onderworpen. De Macedoniërs werden in Egypte dan ook als bevrijders ingehaald. Tijdens Alexanders bezoek aan Egypte (332/1 v.Chr.) stond de definitieve confrontatie met de hoofdmacht van de Perzische koning hem nog te wachten. Het behoud van de goodwill van de Egyptenaren was op dat moment een Macedonische prioriteit, zoals blijkt uit een aanplakbiljet van papyrus, dat is gevonden in de necropolis Saqqara:

Van Peucestas. Verboden toegang. De ruimte is van een priester.¹⁵

Peucestas was een van de twee commandanten van het leger dat Alexander bij zijn vertrek in het voorjaar van 331 v.Chr. in Egypte achterliet.¹⁶ De strekking van de tekst wordt fraai weergegeven in de interpretatieve vertaling door de geleerde die hem als eerste publiceerde, E.G. Turner:

By order of the Commander-in-Chief Peucestas. Out of bounds to troops. Ritual area.¹⁷

De tekst illustreert, met andere woorden, de bereidheid van Macedonische zijde om rekening te houden met de religieuze gevoeligheden van de Egyptenaren. De invloedrijke Egyptische priesters wilde men liever niet voor het hoofd stoten. Ook elders, bijvoorbeeld in Babylon, probeerde Alexander zijn macht acceptabel te maken voor zijn nieuwe onderdanen door respect te tonen voor hun religieuze tradities.¹⁸ Hoewel plundering van heiligdommen en/of bibliotheken in de Oudheid ongetwijfeld met een zekere frequentie voorkwam, zijn er dus goede redenen om te veronderstellen dat de Macedonische veroveraar zich hiervan heeft onthouden, niet omdat hij zo'n nobel mens was, maar uit politieke overwegingen.

Van de Macedonische heerschappij in Egypte op wat langere termijn moeten we ons vanzelfsprekend geen al te rooskleurige voorstelling maken. Voor zijn vertrek uit Egypte stelde Alexander een zekere Cleomenes van Naucratis aan als bestuurder van het gebied ten oosten van de Nijldelta en als belastinginner voor heel Egypte.¹⁹ Hij werd tevens belast met de bouw van Alexan-

15 *Sammelbuch griechischer Urkunden aus Ägypten* 14.11942; zie papyri.info/ddbdp/sb;14;11942, geraadpleegd 23 november 2016.

16 Arrianus, *Anabasis Alexandri* 3.5.5.

17 Turner (1974: 241).

18 Zie Van der Spek (2003a: met name 413-415); dezelfde tekst online in een vertaling van en met het commentaar van Van der Spek: www.livius.org/cg-cm/chronicles/bchp-alexander/astronomical_diary-330_01.html, geraadpleegd 23 november 2016.

19 Arrianus, *Anabasis Alexandri* 3.5.4; Curtius Rufus, *Historiae Alexandri Magni* 4.8.5.

drië en met het bevolken van de nieuwe stad, onder andere door gedwongen hervestiging van inwoners van het nabijgelegen Canopus.²⁰ Als we een waarschijnlijk contemporaine bron mogen geloven, toonde deze bestuurder weinig consideratie voor Egyptische gevoeligheden: hij perste priesters geld af, onder andere door te dreigen met een drijfjacht op gewijde krokodillen.²¹ Over de plundering van bibliotheken heeft deze bron overigens niets te melden: Cleomenes' belangstelling lijkt eerder te zijn uitgegaan naar Egyptisch goud dan naar Egyptische geschriften.

Afrocentristen presenteren de vervanging als *locus delicti* van de Koninklijke Bibliotheek van Alexandrië door de veronderstelde tempelbibliotheek van Rakote als ontzenuwing van de kritiek op de centrale stelling van *Stolen Legacy*:

In *Stolen Legacy* gebruikt James consequent de Griekse plaatsnamen, daarom had hij het over Alexandrië in plaats van Rhakotis. Uit het voorgaande volgt dat de hypothese van James gewoon stand houdt.²²

Waar James 'Alexandrië' schreef, zou hij dus eigenlijk 'Rakote' hebben bedoeld. Het is dan wel vreemd dat hij het met grote regelmaat over de plundering van de 'Koninklijke Bibliotheek' in die stad had.²³ Daarmee kan hij toch nauwelijks iets anders hebben bedoeld dan het kenniscentrum waarvan we in een vorig artikel hebben gezien dat het in de eerste decennia van de derde eeuw tot stand kwam.²⁴ Het verhaal over de tempelbibliotheek van Rakote is dan ook geen bevestiging van de houdbaarheid van de 'hypothese' van James.²⁵ Asante *cum suis* hebben het verzinsel van James stilzwijgend afgedankt (wat op zich winst is). Een aantoonbaar onzinnige bewering is vervangen door een nieuw verhaal. Dat nieuwe verhaal ziet er op het eerste gezicht wat plausibeler uit – totdat men zich realiseert dat het evenmin als het origineel steun vindt in de bronnen en dat het bovendien weinig waarschijnlijk is in het licht van de politiek van Alexander ten opzichte van de voormalige onderdanen van de Perzische koning.

20 [Aristoteles], *Oeconomica* 2.33c (1352a28-b4); Curtius Rufus, *Historiae Alexandri Magni* 4.8.5; Justinus, *Epitome Historiarum Philippicarum* 13.4.11.

21 [Aristoteles], *Oeconomica* 2.33b (1352a23-28) en 33f (1352b20-25); vergelijk Zoepffel (2006: 627) over 2.33b: 'Es handelt sich um eine kaltblütige Ausnutzung der religiösen Gefühle anderer.' Contemporaine bron: de *Oeconomica* is een geschrift uit de school van Aristoteles en dateert hoogstwaarschijnlijk uit de late vierde eeuw v.Chr. Zie over boek 2 Zoepffel (2006: 215-233).

22 Djehuti-Ankh-Kheru (2016).

23 James (1954: 5, 42, 45-46, 137, 153-154, 183).

24 Zie mijn artikel elders in deze *Lampas*.

25 Het verwijt van Djehuti-Ankh-Kheru aan het adres van Lefkowitz (hierboven, bij noot 4) dat zij 'er niet van op de hoogte [is] dat er op de plaats die later bekend zou worden als Alexandrië reeds een stad bestond genaamd Rhakotis', snijdt dus geen hout. Lefkowitz ging in op de bewering van James; hoe kon zij weten dat waar James het over de 'Royal Library at Alexandria' had, hij *eigenlijk* de tempelbibliotheek van Rakote bedoelde?

2 Een stand-in voor Aristoteles

Als Alexandrië wordt vervangen door Rakote en de Koninklijke Bibliotheek verandert in een tempelbibliotheek, dan mogen we ook voor Aristoteles een stand-in verwachten. In de weergave van de nieuwe ‘hypothese’ door Djehuti-Ankh-Kheru ontbreekt zo’n remplaçant vooralsnog, maar Von Fleischer heeft al in de vacature voorzien door Callisthenes op te voeren als *trait-d’union* tussen Alexander en Aristoteles:

Aristotle did not have to visit Egypt in person to pillage and benefit from Egyptian texts. He obviously benefited from Egyptian texts one way or the other. For instance, Callisthenes was a nephew of Alexander.²⁶

De mededeling dat Callisthenes een neef van *Alexander* was, moet een ‘slip of the cursor’ zijn: Callisthenes van Olynthus (ca. 370-327 v.Chr.) was een jongere verwant van *Aristoteles*, en we zullen maar aannemen dat Von Fleischer dat bedoelt. Dat Callisthenes Aristoteles zou hebben laten delen in de kennis die hij als tochtgenoot van Alexander opdeed, is een redelijke veronderstelling, die we dan ook niet alleen bij afrocentrische auteurs aantreffen. Wat weten we van deze verwant van Aristoteles?

Callisthenes was historicus. Hij schreef onder andere *Hellenica*, een geschiedenis van Griekenland in de periode van 386 tot 356 v.Chr.; en een geschiedenis van de Derde Heilige Oorlog (356-346 v.Chr.), het conflict dat Philippus II de gelegenheid had geboden greep te krijgen op Midden-Griekenland. Callisthenes vergezelde als geschiedschrijver Alexander op diens veldtocht, met als resultaat een *Geschiedenis van Alexander*. In 327 v.Chr. viel hij in ongenade bij de Macedonische koning en werd hij ter dood gebracht.²⁷

Zoals wel meer Griekse en Romeinse geschiedschrijvers had Callisthenes een veelzijdige intellectuele belangstelling. Uit de schamele fragmenten die van zijn werk resteren, blijkt een interesse voor onder andere fysieke geografie en astronomie. Zo ging hij in zijn *Hellenica* in op de ondergang van Helice en Boura, twee steden op de Peloponnesus, die in 373/2 v.Chr. door een aardbeving en de daaropvolgende tsunami waren weggevaagd.²⁸ Ook schreef hij over de oorzaken van de overstroming van de Nijl, een fenomeen dat de Grieken van oudsher gefascineerd had.²⁹ Kennis van astronomie blijkt uit de

26 Von Fleischer (2013: 41).

27 Zie voor uitvoerige overzichten van leven en werk van Callisthenes, met complete bronvermeldingen, Jacoby (1919); Spoerri (1994).

28 Seneca, *Quaestiones Naturales* 6.23.4 (= F. Jacoby (ed.). *Fragmente der griechischen Historiker*, 124F19; voor Jacoby’s fragmentenverzameling wordt in het vervolg in de voetnoten de afkorting *FGrHist* gebruikt); vergelijk Jacoby (1919: 1693); Spoerri (1994: 189-193).

29 Lydus, *De Mensibus* 4.107 = *FGrHist* 124F12a; vergelijk F12b = Strabo 17.1.5; F12c = Anonymus Florentinus. Aristoteles en Callisthenes waren de (juiste) opvatting toegedaan dat de overstroming van de Nijl het resultaat was van zomerregens in Ethiopië. Over de vraag of deze opvatting nog tijdens de tocht van Alexander empirisch werd geverifieerd door een Macedonische expeditie

precieze bepaling van een datum op basis van informatie over het tijdstip van de opkomst van de maan.³⁰ Het lijkt vrij zeker dat Callisthenes kennis van de sterrenhemel waarmee hij tijdens de veroveringstocht van Alexander in aanraking kwam, doorgaf aan Aristoteles. Welke informatie hebben we hierover?

In de zesde eeuw n.Chr. schreef Simplicius een commentaar op het geschrift over de hemel (*De Caelo*) van Aristoteles. Daarin meldt deze neoplatoonse filosoof dat Callisthenes op verzoek van Aristoteles astronomische waarnemingen uit Babylon naar Griekenland zou hebben gestuurd.³¹ Simplicius is natuurlijk een rijkelijk late bron, maar er is meer. Alexander was in oktober 331 v.Chr. Babylon binnengetrokken, nadat hij de Perzische koning Darius III voor de tweede keer had verslagen, nu bij Gaugamela in Noord-Mesopotamië.³² Aristoteles' medewerker Callippus ontwierp in of kort na 330 v.Chr. een astronomische kalender waarin de lengte van het jaar werd gefixeerd op 365¼ dag.³³ De Griekse astronoom Hipparchus (tweede eeuw v.Chr.) weet te vertellen dat Callippus de lengte van het jaar berekende op basis van een combinatie van zijn eigen waarnemingen met die van de Chaldeen (= Babyloniërs).³⁴ De mededeling van Simplicius wordt dus bevestigd en gepreciseerd door de informatie van Hipparchus over het gebruik door Callippus van astronomische data uit Babylon bij de vaststelling van de lengte van het jaar. Bovendien kennen we uit Babylon de zogenaamde astronomische dagboeken, een lange reeks nauwgezette waarnemingen van de nachtelijke hemel, die hoogstwaarschijnlijk was begonnen onder koning Nabonassar (747 v.Chr.).³⁵ Met andere woorden: het soort gegevens waarvan Simplicius vertelt dat ze door Callisthenes aan Aristoteles werden doorgegeven en waarvan Callippus volgens Hipparchus gebruik maakte, was in Babylon aantoonbaar voorhanden.

Callisthenes speelde dus vrijwel zeker een rol bij de overdracht van astronomische kennis uit Babylon aan Aristoteles en diens school tijdens de veldtocht van Alexander. Wat betekent deze vaststelling voor de nieuwe 'Stolen Legacy-hypothese'? Om te beginnen kunnen we natuurlijk opmerken dat de astronomische kennis die Callisthenes op verzoek van Aristoteles doorgaf,

lopen de meningen uiteen: zie Burstein (1976) (positief); Malinowski (2014) (sceptisch).

30 *FGrHist* 124F10a = *Scholia in Euripidis Hecubam* 910 (Schwartz (ed.) 1887: 71-72).

31 *Simplicii in Aristotelis de Caelo Commentaria*, ad 2.12.293a4. *Commentaria in Aristotelem Graeca* 7, p. 506, 7-16 = *FGrHist* 124T3; vergelijk Burstein (1984); Van der Spek (2003a: 419); Van der Spek (2003b: 333); Boiy (2004: 309-310).

32 Zie voor het tijdstip Van der Spek (2003a: 413-415; 2003b: 297-299).

33 Van der Waerden (1984: 119); Lehoux (2007: 93-94); zie voor de samenwerking tussen Aristoteles en Callippus *Simplicii in Aristotelis de Caelo Commentaria*, ad 2.12.293a4. *Commentaria in Aristotelem Graeca* 7, p. 493, 5-8.

34 Deze mededeling van Hipparchus is terug te vinden in het commentaar van Theon van Alexandrië op de *Almagest* van Ptolemaeus: zie Rome (1943: 838, 26-839, 10); vergelijk Rome (1926: 9-10); Fotheringham (1928: 314); Van der Waerden (1984: 119).

35 Van der Spek (2003a: 411-412; 2003b: 290-291); zie ook Koch-Westenholz (1995: 51-52) en Lendering (2003) en (2004), twee instructieve webartikelen.

niet afkomstig was uit Egypte, maar uit Mesopotamië. Dat is waarschijnlijk geen toeval. Aristoteles zelf maakt behalve van Babylonische ook melding van Egyptische waarnemingen als basis voor Griekse kennis van de hemellichamen (*De Caelo* 292a). Egyptische teksten die de schriftelijke neerslag van nauwgezette astronomische waarnemingen en van op dergelijke waarnemingen gebaseerde astronomische voorspellingen bevatten, schitteren echter door afwezigheid. Mesopotamische teksten van dien aard zijn er, zoals we hierboven constateerden, in overvloed. Wie wil aannemen dat Grieken als Aristoteles, die de Egyptenaren astronomische kennis toeschreven, het bij het rechte eind hadden, is genoodzaakt te veronderstellen dat de Egyptenaren om onduidelijke redenen hun waarnemingen niet aan het papyrus hebben toevertrouwd.³⁶ Of men daartoe nu wel of niet bereid is,³⁷ de gedachte dat Grieken wat betreft astronomie aanzienlijk meer te leren hadden van de Egyptenaren dan van de Babyloniërs,³⁸ snijdt in elk geval geen hout. Voor zover na te gaan verschaft de veldtocht van Alexander Aristoteles en zijn medewerkers geen toegang tot Egyptische, maar tot Babylonische kennis van de sterrenhemel.

In de tweede plaats is het de moeite waard te constateren dat er volgens de mededelingen van Simplicius en Hipparchus van Griekse zijde actieve en tot op zekere hoogte deskundige belangstelling bestond voor de Babylonische kennis van de sterrenhemel. Dat moet geen overbodige luxe zijn geweest. Zou men bijvoorbeeld schrijver dezes deelgenoot maken van Babylonische astronomische waarnemingen, dan zou hij daarmee bitter weinig weten aan te vangen. Aristoteles en zijn medewerkers wisten dat wél, en dat kwam doordat het Babylonische materiaal antwoorden gaf op vragen waarmee zij zelf tijdens hun astronomische studiën al waren geconfronteerd. De mededelingen van Simplicius en Hipparchus hebben, met andere woorden, geen betrekking op passieve receptie, maar op actieve toe-eigening door Grieken van door niet-Grieken ontwikkelde kennis.

Kan die toe-eigening als diefstal worden getypeerd? Ongetwijfeld vond de kennisoverdracht plaats onder nieuwe machtsverhoudingen, die door Alexanders veroveringen waren gecreëerd. Net als in Egypte ontstond in Babylon na de komst van de Macedoniërs echter een *modus vivendi* tussen de nieuwe machthebbers en inheemse elites, in Egypte belichaamd door de priesters, in Babylon door de staven van de grote tempels. De Babylonische astronomen, verbonden aan de tempel van de oppergod Mardoek, zullen geneigd zijn geweest hun kennis met mensen uit het gevolg van de Macedonische ver-

36 Palter (1996: 215-216).

37 Bijvoorbeeld Hartner (1963) was bereid vrij ver in te gaan op het verwerpen van het *argumentum e silentio*.

38 Cheick Anta Diop, volgens Howe (1998: 163) '[b]y far the most important single figure in the development of what is now called Afrocentric thought', verkondigde de mening dat '... compared to the Egyptians, the Mesopotamians were as mediocre as astronomers as they were as geometers' (Diop 1991: 283). Vergelijk Palter (1996: 216).

overaar te delen, te meer waar die veroveraar de bereidheid aan de dag legde de cultus van Mardoek te respecteren en de centrale positie van zijn tempel in de Babylonische samenleving te handhaven. Zelfs onder verhoudingen tot stand gebracht door imperiale expansie is kennisvergarig een kwestie van geven en nemen.

De introductie door Von Fleischer van Callisthenes als *trait-d'union* tussen Alexander en Aristoteles is dus zeker geen gekke gedachte. Toch biedt een van de beter geattesteerde gevallen van Callisthenes' optreden in deze hoedanigheid weinig soelaas voor de nieuwe 'Stolen Legacy'-hypothese'. Het geval dat we besproken hebben, laat er geen twijfel over bestaan dat Grieken het nodige te leren hadden van niet-Grieken. Die niet-Grieken waren echter zeker niet uitsluitend en waarschijnlijk ook niet in de eerste plaats Egyptenaren, maar Babyloniers, die aantoonbaar over de informatie beschikten die Callisthenes aan hen zou hebben ontleend. Dat (sommige) Grieken van niet-Grieken het een en ander konden opsteken, kwam doordat ze zelf in de desbetreffende takken van wetenschap een zeker niveau hadden bereikt. Het was dus zeker geen geval van eenvoudig 'plagiat', en gezien de traditie over het gebruik van Babylonische waarnemingen deden Griekse astronomen ook helemaal niet geheimzinnig over hun schatplichtigheid aan de Mesopotamische wetenschap. Omgekeerd wijst niets erop dat de Babylonische astronomen er bezwaar tegen hadden hun kennis met geïnteresseerde Grieken te delen. Ook al vond de kennisoverdracht plaats onder machtsverhoudingen die het resultaat waren van militaire verovering, de term 'diefstal' doet aan de situatie geen recht.

3 Terug naar Alexandrië

Dat van afrocentrische zijde krampachtig wordt vastgehouden aan de beschuldiging van (intellectuele) diefstal is jammer. In het strijdgewoel dreigen interessante vragen over Egyptische invloed op de Griekse cultuur naar de achtergrond te verdwijnen. Een van die vragen heeft betrekking op de herkomst van het concept 'bibliotheek'. Hoe kwamen de eerste Ptolemeën op het idee om 'zo mogelijk alle boeken ter wereld te verzamelen'? Zelfs als men, met recht en reden, aanneemt dat deze formulering uit de *Brief aan Philocrates* (§ 9) hyperbolisch is, blijft de Koninklijke Bibliotheek van Alexandrië een opmerkelijk project. In de klassieke periode beschikten Griekse stadstaten niet over openbare, publiek gefinancierde bibliotheken. Wel bestonden er privécollecties, die konden uitgroeien tot bescheiden bibliotheken, bijvoorbeeld als ze toebehoorden aan mensen die zichzelf als filosofen afficheerden en die als zodanig onderwijs verzorgden.³⁹

39 Pinto (2013).

Een van hen was Aristoteles, en volgens de geograaf Strabo putten de Ptolemeëën inspiratie uit de intellectuele erfenis van de grondlegger van het Lyceum:

Voor zover ik weet was Aristoteles de eerste man die boeken verzamelde en degene die de koningen in Egypte heeft geleerd hoe je een bibliotheek moet opzetten.⁴⁰

In standaardwerken treffen we dan ook veelal de opvatting aan dat de bibliotheek van Alexandrië onder peripatetische invloed tot stand is gekomen, en dat Aristoteles als het ware de geestelijke vader ervan was.⁴¹ Maar de bibliotheek van Aristoteles was uiteindelijk niet meer geweest dan een naar maatstaven van zijn tijd stevig uit de kluiten gewassen privécollectie. De Koninklijke Bibliotheek van Alexandrië was een door de koninklijke overheid gefinancierde publieke instelling, en qua omvang stelde de collectie alles in de schaduw wat er in de Griekse wereld aan was voorafgegaan.

Het ligt dus voor de hand te onderzoeken of in de door Alexander veroverde gebieden instellingen bestonden die als model voor de Ptolemeïsche stichting gediend zouden kunnen hebben. Het is niet mijn bedoeling de resultaten van zulk onderzoek hier samen te vatten. Maar het is de moeite waard erop te wijzen dat verschillende onderzoekers de afgelopen kwart eeuw de stelling hebben verdedigd dat de bibliotheek van Alexandrië (mede) was geïnspireerd door Egyptische voorbeelden.⁴² Door de talrijke onzekerheden waarmee de totstandkoming van de Koninklijke Bibliotheek is omgeven, is het geen eenvoudige opgave zulke stellingen te bewijzen. Maar anders dan de ‘hypothese’ van James zijn deze opvattingen niet onverenigbaar met de resultaten van historisch-wetenschappelijk onderzoek, en men kan proberen de plausibiliteit ervan aan te tonen door zorgvuldige vergelijking van de kenmerken van (in dit geval) de Ptolemeïsche bibliotheek met het hypothetische voorbeeld. Anders dan de ‘*Stolen Legacy*-hypothese’ vormen deze opvattingen dus een serieus te nemen bijdrage aan wetenschappelijke meningsvorming.

⁴⁰ Strabo 13.1.54; vergelijk Jacob (2013: 74-76). De onderrichting van de Ptolemeëën door Aristoteles waarvan Strabo spreekt, moet natuurlijk in overdrachtelijke zin worden opgevat.

⁴¹ Zie bijvoorbeeld Pfeiffer (1968: 99); Fraser (1972 vol. 1: 320); vergelijk Pinto (2013: 94-95); een bijzonder duidelijke verwoording van deze opvatting bij Tanner (2000: 88-89): ‘Aristotle influenced the development of the Ptolemaic Library in Alexandria Museum even in death. It was his able pupil, Demetrius of Phaleron, who organised the new Library for Ptolemy Soter, making Aristotle’s arrangement at the Lyceum the model for the layout and cataloguing of this great collection ...’

⁴² Shubert (1993); Haikal (2008); Ryholt (2013). Beaulieu (2006: 27-32) zoekt het model voor *Mou-seion* en bibliotheek vooral in Babylon, maar ook hij laat ruimte voor invloed van Egyptische tempelbibliotheken (29 n. 42).

4 Tot slot: een functionele fictie

Stilzwijgend hebben afrocentristen afscheid genomen van de ‘hypothese’ van James. Dat is een tegemoetkoming aan historisch-wetenschappelijke kritiek en dus in zekere zin winst; impliciet geeft men immers toe dat het verhaal over de plundering van de Koninklijke Bibliotheek in Alexandrië door Alexander en Aristoteles eenvoudigweg niet kán kloppen. Die concessie wordt dan wel gecamoufleerd als kritiek op verblinde eurocentristen, die er niet van op de hoogte zijn dat Alexandrië een Egyptische voorganger had: Rakote. Dat James zelf daarvan kennelijk onkundig was, wordt verdoezeld.

Het alternatief dat van afrocentrische zijde voor het verzinsel van James naar voren is geschoven, houdt bij kritische toetsing evenmin stand als het origineel. De meest in het oog springende ongerijmdheid lijkt te zijn geëlimineerd dankzij de vervanging van de Koninklijke Bibliotheek van Alexandrië door de Tempelbibliotheek van Rakote, maar de stelling dat Alexander in samenwerking met Aristoteles of diens remplaçant Callisthenes een tempelbibliotheek zou hebben geplunderd blijft een ongefundeerde bewering, die daarnaast op gespannen voet staat met wat bekend is omtrent de politiek van de Macedonische veroveraar, in Egypte en elders.

De pogingen om met aanpassingen, hulphypothesen en andere lapmiddelen de mythe van de plundering van een bibliotheek overeind te houden onderstrepen het belang van *Stolen Legacy* voor het afrocentrische discours. Een van de centrale leerstukken van het afrocentrisme is de verregaande schatplichtigheid van Griekenland aan Egypte. Het verzinsel van James is een functionele fictie, die de veronderstelde schatplichtigheid concretiseert en aanschouwelijk maakt. ‘[C]opied as if it were self-evident from book to book, from essay to essay, and from textbook to textbook’⁴³ heeft het verhaal over de bibliotheekroof zich ontwikkeld tot een centraal afrocentrisch geloofsartikel, waarmee de schapen van de bokken worden gescheiden en de kudde bijeen wordt gehouden. *Stolen Legacy* zal zijn status als afrocentrische klassieker voorlopig wel niet kwijtraken. Hopelijk is de lezer van dit en het voorgaande artikel enigszins voorbereid op het gesprek met de gelovigen.

Faculteit der Geesteswetenschappen, Vrije Universiteit Amsterdam
De Boelelaan 1105
1081 HV Amsterdam
j.j.flinterman@vu.nl

43 Shavit (2001: 175).

Bibliografie

- Asante, M.K. 2009. 'Race in Antiquity. Truly out of Africa' (19 May 2009), www.asante.net/articles/19/race-in-antiquity-truly-out-of-africa/, geraadpleegd 23 november 2016.
- Baines, J. 2003. 'Appendix. Possible implications of the Egyptian word for Alexandria', *Journal of Roman Archaeology* 16, 61-63.
- Beaulieu, P.-A. 2006. 'De l'Esagil au Mouseion. L'organisation de la recherche scientifique au IVe siècle avant J.-C.', in P. Briant en F. Joannès (eds), *La transition entre l'empire achéménide et les royaumes hellénistiques (vers 350-300 av. J.-C.)*, Parijs, 17-36.
- Boiy, T. 2004. *Late Achaemenid and Hellenistic Babylon*, Leuven.
- Burstein, S.M. 1976. 'Alexander, Callisthenes and the sources of the Nile', *Greek, Roman and Byzantine Studies* 17, 135-146.
- Burstein, S.M. 1984. 'Callisthenes and Babylonian astronomy. A note on FGrHist 124T3', *Echos du monde classique* 28, 71-74.
- Colburn, H.P. 2015. 'Memories of the second Persian period in Egypt', in J.M. Silverman en C. Waerzeggers (eds), *Political Memory In and After the Persian Empire*, Atlanta, 165-202.
- Demarée, R.J. en K.R. Veenhof (eds). 2003. *Zij schreven geschiedenis. Historische documenten uit het Oude Nabije Oosten (2500-100 v. Chr.)*, Leiden/Leuven.
- Dieleman, J. en I.S. Moyer. 2010. 'Egyptian literature', in J.J. Clauss en M. Cuypers (eds), *A Companion to Hellenistic Literature*, Malden MA/Oxford, 429-447.
- Diop, Ch.A. 1991. *Civilization or Barbarism. An authentic anthropology*. Translated from the French by Y.-L. Meema Ngemi, edited by H.J. Salemson en M. de Jager, New York.
- Djehuti-Ankh-Kheru. 2016. 'Misvattingen inzake het antieke Afrika', verspreid via thegrapepub.com/?page_id=1845, geraadpleegd 23 november 2016.
- Dunand, F. en Ch. Zievie-Coche. 2004. *Gods and Men in Egypt 3000 BCE to 395 CE*. Translated from the French by David Lorton, Ithaca/Londen.
- Fleischer, A. von. 2013. *Not Out Of Africa Revisited. How Eurocentrism became an excuse to teach history as myth*, E-book.
- Fotheringham, J.K. 1928. 'The indebtedness of Greek to Chaldaean astronomy', *The Observatory. A Monthly Review of Astronomy* 51, 301-315.
- Fraser, P.M. 1972. *Ptolemaic Alexandria. Volume 1: text; Volume 2: notes*, Oxford.
- Haikal, F.M. 2008. 'Private collections and temple libraries in ancient Egypt', in M.A. El-Abbadi en O.M. Fathallah (eds), *What Happened to the Ancient Library of Alexandria*, Leiden/Boston, 39-54.
- Hartner, W. 1963. 'Discussion', in A.C. Crombie (ed.), *Historical Studies in the Intellectual, Social and Technical Conditions for Scientific Discovery and Technical Invention, from Antiquity to the Present.*, Londen, 868-875.
- Hira, S. en Djehuti-Ankh-Kheru. 2015. 'De eenzijdige journalistiek van *Ad Valvas*', www.iisr.nl/wp-content/uploads/2016/05/SH-DA_debatoudheid_2016-08-26_AdValvas.pdf, geraadpleegd 23 november 2016.
- Howe, S. 1998. *Afrocentrism. Mythical pasts and imagined homes*, Londen/New York.
- Jacob, Ch. 2013. 'Fragments of a history of ancient libraries', in König *et al.* (eds), 57-81.
- Jacoby, F. 1919. 'Kallisthenes (2)', in *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* 10.2, 1674-1707.
- Jacoby, F. (ed.). 1923-. *Fragmente der griechischen Historiker*, Leiden. [afgekort: FGrHist]
- James, G.G.M. 1954. *Stolen Legacy. The Greeks were not the authors of Greek philosophy, but the people of North Africa, commonly called the Egyptians*, New York.
- Jouanno, C. 2002. *Naissance et métamorphoses du Roman d'Alexandre. Domaine grec*, Parijs.
- Kamil, J. 2002. 'Alexandria before Alexander', *Al-Ahram Weekly* 26 September 2002, www.masress.com/en/ahramweekly/22571, geraadpleegd 23 november 2016.
- Kamil, J. 2012. 'Alexandria and Egypt', *Al-Ahram Weekly* 1 March 2012, weekly.ahram.org.eg/Archive/2012/1087/he2.htm, geraadpleegd 23 november 2016.

- Koch-Westenholz, U. 1995. *Mesopotamian Astrology. An introduction to Babylonian and Assyrian celestial divination*, Copenhagen.
- König, J., K. Oikonomopoulou en G. Woolf (eds). 2013. *Ancient Libraries*, Cambridge.
- Ladynin, I.A. 2010. 'Sesostris–Sesonchosis–Sesoosis. The image of the great king of the past and its connotations of the Lybian time in Egypt', in *Cultural Heritage of Egypt and Christian Orient* 5, Moskou, 122–142.
- Lefkowitz, M. 1997. *Not Out Of Africa. How Afrocentrism became an excuse to teach myth as history*, New York.
- Leloux, D. 2007. *Astronomy, Weather and Calendars in the Ancient World. Parapegmata and related texts in classical and Near Eastern societies*, Cambridge.
- Lendering, J. 2003. 'Kidinnu, the Chaldaeans, and Babylonian astronomy', www.livius.org/articles/person/kidinnu-the-chaldaeans-and-babylonian-astronomy/, geraadpleegd 23 november 2016.
- Lendering, J. 2004. 'Astronomical diaries', www.livius.org/articles/concept/astronomical-diaries/, geraadpleegd 23 november 2016.
- Lévy, I. 1909 en 1910. 'Sarapis', *Revue de l'histoire des religions* 60, 285–298; 61, 162–196.
- Lloyd, A.B. 1982. 'Nationalist propaganda in Ptolemaic Egypt', *Historia* 31, 33–55.
- Lodomez, G. 2003. 'De satrapenstèle', in Demarée en Veenhof (eds), 434–447.
- Malinowski, G. 2014. 'Alexander and the beginning of Greek exploration in Nilotic Africa', in V. Grieb, K. Nawotka en A. Wojciechowska (eds), *Alexander the Great and Egypt. History, art, tradition*, Wiesbaden, 273–285.
- McKenzie, J. 2003. 'Glimpsing Alexandria from archaeological evidence', *Journal of Roman Archaeology* 16, 35–61.
- Palter, R. 1996. 'Black Athena, Afrocentrism, and the history of science', in M.R. Lefkowitz en G. MacLean Rogers (eds), *Black Athena Revisited*, Chapel Hill/Londen, 209–266.
- Pfeiffer, R. 1968. *History of Classical Scholarship from the Beginnings to the End of the Hellenistic Age*, Oxford.
- Pinto, P.M. 2013. 'Men and books in fourth-century BC Athens', in König *et al.* (eds), 85–95.
- Rome, A. 1926. 'Le Troisième Livre des Commentaires sur l'Almageste par Théon en Hypatie', *Annales de la société scientifique* 46, 1–14.
- Rome, A. 1943. *Commentaires de Pappus et de Théon d'Alexandrie sur l'Almageste*, vol. 3, Rome.
- Rowe, A. 1953–1954. 'A contribution to the archaeology of the Western Desert I', *Bulletin of John Rylands Library* 36, 128–145.
- Ryholt, K. 2013. 'Libraries in ancient Egypt', in König *et al.* (eds), 23–37.
- Schwartz, E. (ed.). 1887. *Scholia in Euripidem*, vol. 1, Berlijn.
- Shavit, Y. 2001. *History in Black. African-Americans in search of an ancient past*, Londen/Portland OR.
- Shubert, S.B. 1993. 'The oriental origins of the Alexandrian library', *Libri* 43, 142–172.
- Spek, R.J. van der. 2003a. 'Alexander de Grote en de Babylonische voorspellingskunst', in Demarée en Veenhof (eds), 410–426.
- Spek, R.J. van der. 2003b. 'Darius III, Alexander the Great and Babylonian scholarship', in W. Henkelman en A. Kuhrt (eds), *Achaemenid History XIII. A Persian perspective. Essays in memory of Heleen Sancisi-Weerdenburg*, Leiden, 289–346.
- Spoerri, W. 1994. 'Callisthène d'Olynthé', in R. Goulet (ed.), *Dictionnaire des philosophes antiques II: Babélyca d'Argos à Dyscolius*, Parijs, 183–221.
- Stanley, J.-D. *et al.* 2007. 'Alexandria, Egypt, before Alexander the Great. A multidisciplinary approach yields rich discoveries', *GSA Today* 17.8, 4–10.
- Stanley, J.-D. en Ch.E. Bernard. 2010. 'Alexandria's eastern harbor, Egypt. Pollen, microscopic charcoal, and the transition from natural to human-modified basin', *Journal of Coastal Research* 26, 67–79.
- Tanner, R.G. 2000. 'Aristotle's works. The possible origins of the Alexandria collection', in R. MacLeod (ed.), *The Library of Alexandria. Centre of learning in the ancient world*, Londen/New York, 79–91.

- Turner, E.G. 1974. 'A commander-in-chief's order from Saqqâra', *Journal of Egyptian Archaeology* 60, 239-242.
- Véron, A. *et al.* 2006. 'Pollutant lead reveals the pre-Hellenistic occupation and ancient growth of Alexandria, Egypt', *Geophysical Research Letters* 33, L06409.
- Waerden, B.L. van der. 1984. 'Greek astronomical calendars II. Callippos and his calendar', *Archive for History of Exact Sciences* 29, 115-124.
- Winnicki, J.K. 1994. 'Carrying off and bringing home the statues of the gods. On an aspect of the religious policy of the Ptolemies towards the Egyptians', *Journal of Juristic Papyrology* 24, 149-190.
- Yoyotte, J., D. Fabre en F. Goddio. 2006. "The "royal quarters" of Alexandria", in F. Goddio en M. Clauss (eds), *Egypt's Sunken Treasures*, München/Londen, 370-383.
- Zoepffel, R. 2006. *Aristoteles*, Oikonomika. *Schriften zu Hauswirtschaft und Finanzwesen*. Übersetzt und erläutert von Renate Zoepffel, Berlin.

Auteursinstructies *Lampas*. Tijdschrift voor classicisti

1 Inzending kopij

Zend uw kopij per e-mail naar: lampas@verloren.nl

2 Omvang

Een artikel in *Lampas* bevat maximaal 7.500 woorden inclusief voetnoten en bibliografie.

3 Stijl en opmaak

Houd de opmaak zo eenvoudig mogelijk. Gebruik geen afkortingen. Een heldere structuur wordt op prijs gesteld (lieft met tussenkopjes).

4 Citaten van en verwijzingen naar Griekse en Latijnse teksten

Geef Griekse eigennamen in Latijnse vorm (Aeschylus, Thucydides). Vertaal Griekse en Latijnse citaten. Plaats vertalingen tussen enkelvoudige aanhalingstekens. Cursiveer Latijnse citaten. Zet langere citaten (meer dan 20 woorden) als bloktekst: ingesprongen en door witregels van de hoofdtekst gescheiden. Gebruik in verwijzingen alleen Arabische cijfers (1, 2, 3).

5 Citaten van en verwijzingen naar secundaire literatuur

Verwijs naar secundaire literatuur volgens het auteur (jaartal: pagina)-systeem. Bijvoorbeeld: 'Feeney (2007: 92-96) stelt dat ...'; 'vergelijk Slings (1997: 107 n. 17)'. Zet lange citaten (meer dan 20 woorden) als bloktekst (zie boven), korte citaten tussen enkele aanhalingstekens.

6 Bibliografie

De literatuurlijst bevat uitsluitend de in uw artikel genoemde auteurs. Geen afkortingen. Opmaak:

Artikel in bundel:

Slings, S.R. 1997. 'Figures of Speech and their Lookalikes. Two Further Exercises in the Pragmatics of the Greek Sentence', in E.J. Bakker (ed.), *Grammar as Interpretation. Greek Literature in its Linguistic Context*, Amsterdam, 169-214.

Artikel in tijdschrift:

Hemelrijk, E.A. 2007. 'Local Empresses. Priestesses of the Imperial Cult in the Cities of the Latin West', *Phoenix* 61, 318-349.

Boek:

Jong, I.J.F. de. 2001. *A Narratological Commentary on the Odyssey*, Cambridge.

7 Samenvatting, correspondentieadres en auteursinformatie

Bij uw artikel levert u (1) een Engelstalige samenvatting (maximaal 200 woorden), (2) uw correspondentieadres (post en e-mail) en (3) een beknopte biografie (functie, affiliatie, onderzoeksgebied en publicaties, maximaal 70 woorden).

8 Illustraties

De redactie stelt illustraties (met bijschriften en bronvermeldingen) op prijs. Deze worden geplaatst indien van voldoende grootte en kwaliteit; uitgangspunt is een resolutie van 300 dpi bij een formaat van 10x15 cm. Bij vragen kunt u contact opnemen met de redactiesecretaris.

Inhoud

Lampas 50 (2017) 2

	Van de redactie	121
JAAP-JAN FLINTERMAN	Gestolen erfenis 1: diefstal in Alexandrië	123
JAAP-JAN FLINTERMAN	Gestolen erfenis 2: tempelroof in Rakote	141
VINCENT HUNINK	Poëzie in Pompeii	156
DANIËL VAN DER MAAS	Didactische rubriek De retorische oefening als didactisch middel	173
TEUN TIELEMAN	Signalementen De filosofie van Cicero en Seneca (CE-pensum Latijn 2018)	190
CASPER DE JONGE EN HUGO KONING	Murmellius wint Pubquiz met shoot-out	197